

Osmanlı Mi'mârî Eserleri III, s. 303; a.e. IV, s. 237-238, rs. 108-112; Oral Onur, *Edirne Su Kûltürü*, İstanbul 1985, s. 36, 71, 76; Ünal Özış, *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Türkiye'deki Eski Su Yapıları*, Ankara 1994; Kâzım Çeçen, *Halkalı Suları*, İstanbul 1991, s. 121-138; a.mlf., *Takvim ve Hamidiye Suları*, İstanbul 1992, s. 66-68; a.mlf., *Sinan's Water Supply System in İstanbul*, İstanbul 1992, s. 91-125; a.mlf., *The Longest Roman Water Supply Line*, İstanbul 1996, s. 42-61; a.mlf., "XVI. Yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğunda Yapılan Su Tesisleri", *Osmanlı İmparatorluğunun Doruğu 16. Yüzyıl Teknolojisi* (ed. Kâzım Çeçen), İstanbul 1999, s. 19-53; a.mlf., "Mazul Kemer", *DBİst.A*, V, 313-314; a.mlf., "Sukemerleri", a.e., VII, 53-55; a.mlf., "Kırkeşme Suları", *DİA*, XXV, 476-479; Neriman Meriç Köylüoğlu, *Edirne'de Osmanlıdan Günümüze Su Yapıları*, Edirne 2001, s. 16-20, rs. 1-2; Mustafa Özer, *Üsküp'te Türk Mimarisi*, Ankara 2006, s. 160-162, rs. 386-389, şekil 33-34; Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Kahramanmaraş*, Ankara 2007, I, 519-520; R. Ekrem Koçu, "Bozdoğan Su Kemer", *TTOK Belleteni*, sy. 155 (1954), s. 18; Pakalın, III, 263; "Su Kemer, Su Yolu", *TA*, XXIX, 444-448; Hamza Gündoğdu, "Kahramanmaraş", *DİA*, XXIV, 200.

ENİS KARAKAYA

SUAL

(السؤال)

Mükellef insanların dünyadaki inanç ve davranışlarından kabirde ve kıyamet gününde sorguya çekilmeleri anlamında terim.

Sözlükte "birinden bir şey vermesini talep etmek; sormak, sorguya tâbi tutmak" anlamında masdar olan suâl (mes'ele) kelimesi isim olarak da kullanılır. Râgıb el-İsfahânî, sualin asıl mânasının "birinden bilgi veya mal vermesini ya da bunlara götüreceği yolu göstermesini istemek"ten ibaret bulunduğunu söylemekte, bazı soru soruların bilgi edinmeye değil muhatapı azarlayıp susturmayı yönelik olduğunu belirtmektedir (*el-Müfredât*, "s'el" md.; krş. *Kâmus Tercümesi*, III, 1351-1352).

Kabir Sual. Kur'an-ı Kerim'de kabir sualine işaret eden âyetlerden biri Cenâb-ı Hakk'ın, iman edenleri hem dünyada hem âhirette sağlam söz ve kararlı davranışa mazhar kılacağını bildiren beyanıdır (İbrâhîm 14/27). Münker ve Nekir melekleri tarafından yapılacak sorgulamada kişiye rabbi, peygamberi ve dini sorulur; müminler kolayca cevap verirken kâfir veya münafık olanlar, "Bilmiyorum, ben çevremdeki insanlara uydum, onların yaptığını yaptım" der (Buhârî, "Cenâ'iz", 67, 86; Müslim, "Cennet", 70-74; Taberî, XIII, 279-286). Kabir sualinin keyfiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre

sual ruha, bazılarına göre ise ruhsuz cesede sunulacaktır. Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğuna göre ölmüş kişi suali anlayacak ve cevap vermeye gücü yetecek, aynı zamanda kabir nimetinin lezzetini veya azabın acısını duyacak kadar bir hayata sahip kılınacak, dolayısıyla sual ruh ve bedene yönelik olacaktır. Ancak bu esnada ruhun dünya hayatındaki vasıflarıyla bedene iade edilip edilmeyeceği hususunda kesin bir sonuca varılamamıştır. Mâtürîdî'nin de belirttiği gibi gayb âlemine ait olan bu meselede bir nevi hayatın mevcudiyeti benimsendikten sonra tevakkuf edip herhangi bir fikir beyan etmemek en isabetli yol olarak görülmektedir (Nesefî, II, 764; bk. ACBÜ'z-ZENEb).

Maşherdeki Sual. Kıyamet gününde yeniden dirilme ve arasât meydanında toplanma (ba's, haşr) gerçekleşikten sonra hesabın başlayacağı bilinmektedir. Hesap sual, kitap ve mizan safhalarından oluşmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de kıyamet günü insanların dinî sorumlulukları çerçevesinde sorguya tâbi tutulacaklarına dair ondan fazla âyet yer almaktadır; bunların bir kısmı "hesaba çekilme" mânasına da gelmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "s'el" md.). Rahmân sûresinde kıyametin kopması tasvir edilirken o gün insana da cine de günahının sorulmayacağı ifade edilmesi (55/39), arasât meydanında toplanma ve hesaba çekilme merhalesinin başlamasından önceki döneme ait bir beyan olabileceği gibi kişilerin görevli melekler tarafından zaten tanındığı anlamına da gelebilir. Nitekim âyetin devamında, "Suçlular simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanır" buyrulmaktadır (er-Rahmân 55/41). Ayrıca söz konusu âyet, "Ne yaptın, ne suç işledin?" şeklinde değil, "Niçin yaptın, niçin suç işledin?" biçiminde de yorumlanmıştır (Mâtürîdî, V, 290-291). Peygamberler günah işlemekten korunmuş oldukları halde Kur'an-ı Kerim'de onlara da sual yöneltileceği ifade edilmektedir (el-A'râf 7/6; el-Ahzâb 33/7-8). Müfessirler, söz konusu sualin -adaletin herkesin önünde tecelli ettiğinin anlaşılması hikmetine bağlı olarak- ilâhî mesajı tebliğ edişlerini ve ümmetlerin bu tebliğe ne cevap verdiklerini hedef aldığını belirtirler. Nitekim diğer bir âyetinde kıyamet günü Cenâb-ı Hakk'ın peygamberleri toplayıp davetlerine ne kadar icâbet edileceğini soracağı (el-Mâide 5/109), bir âyetinde de ümmetlere kendilerine gönderilen Allah elçilerine nasıl cevap verdikleri sualini tevcih edeceği bildirilmektedir (el-Kasas 28/65; Taberî, VIII, 159-160; XXI, 152; Mâtürî-

dî, V, 290-292; XI, 311). Zuhurf sûresinde (43/44) Resûlullah'a hitap edilerek Kur'an'ın kendisine ve ümmetine bir öğüt vesilesi olduğu ve ileride ondan sorumlu tutulacakları ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'den âhirette insanlara yöneltilecek soruların iman ve sâlih amel, vahyin tebliği ve bu tebliğin benimsenmesine, insanları din-den soğutma suçuna ve ayrıca dünya nimetlerinin şükrü gibi konulara yönelik olacağı anlaşılmaktadır.

Kıyamet günü sorgulaması konusunda hadis kitaplarında epeyce rivayet bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in Vedâ hutbesine yer veren kaynaklar onun konuşması esnasında, "Bir gün rabbimize kavuşacaksınız, O bütün hareket ve davranışlarınızdan sizi sorguya çekecektir" dediğini nakletmiştir (Buhârî, "Eđâhî", 5; Müslim, "Kasâme", 29). Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste Resûl-i Ekrem kıyamet günü ilk sorgulanması sırasında kula şöyle deneceğini belirtmektedir: "Sana beden sağlığı vermemiş ve seni soğuk sudan kandırmamış mıydık?" (Tirmizî, "Tefsîrül-Kur'an", 102). Yine Resûlullah bir gün Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le karınlarını doyurduktan sonra şöyle demiştir: "Varlığım kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki kıyamet gününde bu nimetten mutlaka sorguya çekileceksiniz. Sizi evinizden açlık çıkarmıştı, şimdi ise bu nimete nâil olduktan sonra evinize dönüyorsunuz" (Müslim, "Eşribe", 140; İbn Mâce, "Zühd", 12; Tirmizî, "Zühd", 39). Konuyla ilgili en kapsamlı hadisi İbn Mes'ûd rivayet etmiştir: "Kıyamet günü hiçbir kimse şu beş soruya muhatap olmadan rabbinin huzurundan ayrılamaz: Ömrünü hangi yolda geçirdiği, gençliğini hangi çizgide eskittiği, servetini nereden kazanıp nereye harcadığı ve ilmiyle ne kadar amel ettiği" (Tirmizî, "Şifâtül-kıyâme", 1). Farklı sahâbîlerin Resûlullah'tan yaptıkları rivayetlerden anlaşılacağı üzere kıyamet günü Cenâb-ı Hak arada melekler bulunmaksızın bazı kimselere soru yöneltecektir. Hesap işlemlerinin başladığı sırada mümin kul Allah'ın lutuf ve himayesine yaklaştırılır. O'nun tarafından dünyada işlediği falan günahı hatırlayıp hatırlamadığı sorulur. Mümin de hatırladığını söyler. Cenâb-ı Hak, o günahı dünyada insanların gözünden sakladığı gibi, bugün de affedip amel defterinden sildiğini gizlice beyan eder (Buhârî, "Tefsîr", 11/4, "Edeb", 60, "Tevhîd", 97; Müslim, "Tevbe", 52; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, s. 301-302). Kıyamet gününde sorgu ve hesaba tâbi tutulmada asıl olan herkesin kendi inanç ve davranışlarıdır, çün-

kü kimse başkasının günah yükünü taşıyamaz (Fâtır 35/18; en-Necm 53/38-39). Ancak başkalarını hak yoldan saptıranlar kendi günahlarıyla birlikte saptırdıkları kimselelerin günahlarından da sorumlu olacaktır (en-Nahl 16/24-25; el-Ankebût 29/12-13; Müslim, “İlim”, 15-16; Tirmizî, “İlim”, 16).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 1351-1352; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân* (nşr. Sıdkı Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, VIII, 159-160; XIII, 279-286; XXI, 152; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ertuğrul Boynukalın), İstanbul 2006, V, 290-292; XI (nşr. Ali Haydar Ulusoy), İstanbul 2008, s. 311; Nese'fî, *Tebşîratü'l-edille* (Salamé), II, 764; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *et-Tezkire fî ahvâlî'l-mevtâ ve umûrî'l-âhire*, Beyrut 1405/1985, s. 123-129, 299-307; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 111-117; Süyûtî, *el-Büdü'ü's-sâfire*, Beyrut 1411/1991, s. 255-273; Süleyman Toprak, *Ölüm-den Sonraki Hayat*, Konya 1990, s. 263-312.

SÜLEYMAN TOPRAK

SUBAŞI

Türk devletlerinde ordu kumandanı,
Osmanlılar'da şehirlerin
güvenliğini sağlayan görevli.

Osmanlılar'dan önceki Türk devletlerinde kelime *sü-başı* (سو باشی) olarak geçer. Osmanlılar ilk zamanlarda aynı imlâyı korumuşlarsa da XVI. yüzyılın başlarından itibaren imlâ *subaşı* (صو باشی) şeklinde değişmiştir. *Sü* veya *su* eski Türkçe'de “asker, ordu” anlamına gelir. Kelime Orhun yazıtlarında geçer. Oğuz kabileleri tarafından bazan “sü begi” şeklinde unvan olarak kullanılırdı. Karahanlılar'da orduyu sevk ve idare işine “sü başlamak” (*Divânü lugâtü't-Türk Tercümesi*, III, 292) denilirdi ki “kumandan” mânâsındaki *subaşı* tabiri buradan gelmektedir. Aynı şekilde *Kutadgu Bilig*'de yer alan “sübaşlar er, sübaşlar kişi” ve “sübaşçısı” gibi tabirler de (I, 241, 242) “subaşı” anlamında kullanılmıştır. Yûsuf Has Hâcib *subaşı* tayin edilecek kişinin seçkin, sert tabiatlı, tecrübeli, cesur, cömert, iyi nişancı, alçak gönüllü, haysiyetli, tedbirli, hile ve taktiklere başvurabilen ve siyasî zekâyâ sahip biri olması gerektiğini vurgular (*Kutadgu Bilig*, I, 242, 243-244, 245-249). Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular'da kumandanlar “sâhibü'l-ceyş” ve “sipehsâlâr” gibi Arapça, Farsça unvanların yanında *subaşı* unvanını da taşıyorlardı. Gazneliler, kuruluş yıllarında mücadele ettikleri Selçuklular'a karşı büyük orduların başında ünlü hâciblerini *subaşı* tayin etmişlerdi. Selçuklular'ın atası Selçuk Bey de bir *subaşı* idi. Anadolu Selçuk-

luları'nda *subaşılar* seçkin görevliler arasında yer alırdı. Bir şehrin fethinden sonra hem valilikle hem şehri savunmakla görevli olur, bu tayin bir menşurla gerçekleşirdi. Kaynaklara göre *subaşının* ayırt edici nitelikleri adaletli ve örfte riayetkâr, kalem ve kılıç, ilim ve hikmet sahibi olmaktadır. Başşehir *subaşı*lığı memleket ve saltanatın en yüksek mertebesi olarak kabul edilirdi. Kayseri, Sivas, Harput, Develi-Karahisar, Niksar, Malatya, Erzincan, Lâdik ve Honas gibi önemli askerî merkezler ve taşradaki iktâ sahipleriyle göçebe kabileler *subaşının* kumandasındaydı. Bunların arasında Kayseri *subaşısı* önde gelirdi. *Subaşılar* bazan elçilik görevi de üstlenebilirdi. Ayrıca bunlara iktâ tahsis edilirdi. Bu durumda zamanla *subaşı* ile *zâim* aynı anlamı ifade eder hale geldi. Bunlar zeâmet gelirlerini toplarken kendilerine *asesbaşı* ve *asesler* yardım ederdi. Anadolu Selçukluları zamanında sancaklara sancak *subaşısı*, kazalara toprak *subaşısı* ve köylere köy *subaşısı* tayin edilirdi. *Subaşılar* sefer ilânında emirleri altındaki kuvvetlerle orduya katılırdı. *Subaşı*lık müessesesi Anadolu beyliklerinde de görülür. Nitekim Aydınoğulları Beyliği'ni kuran Aydınoğlu Mehmed Bey bir *subaşı* idi. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde *subaşıların* yeri kadıdan sonra gelir ve idarî görevleri de bulunurdu.

Subaşı Osmanlılar'ın ilk devirlerinde şehir muhafızı konumundaydı. Bir şehrin fethinden sonra kadı ve dizdar tayin edilirken *subaşı* da görevlendirilirdi. Bu tayinler fethin tescili olarak düşünülürdü. İlk dönem kaynakları bu tayinler gerçekleş-tikten sonra, “Tamam memleket fetholundu” ifadesini kullanırlar. Fâtih Sultan Mehmed devrinde *subaşı*lık eski etkinliğini kaybetmeye başladı, ancak görev alanları daha basitleştirilip genişletildi. Bunda Bizans kurumlarının etkisinin olduğu iddia edilir. Osmanlılar'da *subaşının* görev ve yetkileri kanunnâme ve yasaknâmelerle tayin edilmiştir. *Subaşının* adı sancak beyi ve kadıdan sonra anılmaktadır. Mahallî konularda, kanun ve nizamların uygulanmasında söz sahibidir, ehl-i örf taifesindedir. *Subaşı* önce suçluyu arayıp bulur, adalet huzuruna götürür, gerektiği durumlarda tef-tiş görevini de yerine getirirdi. 1487'de düzenlenen Hüdâvendigâr Livâsı Kanunnâmesi'nden *subaşı* görevlerine yeni bir düzenleme getirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre *subaşılar* daha ziyade asayiş işlerine yönlendirilmiştir. Beylerbeyi veya sancak beyine bağlı olan konar göçer yörük taifesinden vergi tahsilyle görevli *subaşıların*

yetkileri de sınırlandırılmıştır. Reâyâdan zorla yiyecek almaları, odun talep etmeleri ve angarya yasaklanmıştır. Buna karşılık *subaşılar* serbest timar sahibi olduklarından sancak beyinin malî kontrolüne tâbi değildir. Timar sahipliği dolayısıyla *subaşılar* için *zâim* tabiri de kullanılmaktadır. Bursa ve Edirne *subaşılarının* itibarı yüksek olup bunların İstanbul *subaşısı* tayin edilme şansları kuvvetliydi. Bu tayin sadrazamın yetkisindeydi. Taşradaki *subaşılar* ise beylerbeyi veya sancak beyleri tarafından tayin edilirdi.

Taşrada görevli *subaşılar* inzibat işleri yanında ticaret işlerine de karışabiliyordu. Saray için yapılan mübâyaa görev alırlardı. Ayrıca taşrada bulunan konar göçer grupların *subaşıları* vardı. Bu gruplar onların nezâretinde kale ve köprü inşaatında çalışırdı. *Subaşılar* devşirme tesbitinde bulunur, bunların defterini tutardı. Kapıkulu süvarileri câmiâsından ulûfeciyân-ı yemîn, ulûfeciyân-ı yesâr bölüklerinden yedi kişi *subaşı* adı altında bölük *subaşı*lığına ayrılırdı. Bunlardan dördü sağ ulûfecilerden, üçü sol ulûfecilerden olurdu. Mal ve para tahsili bu *subaşılar* tarafından yapı-lırdı. *Subaşı* gelirleri kanunnâmelerde gösterilmiştir. Timar *subaşılarına* dirlik olarak timar verildiği gibi mirî *subaşı*lara ticarî hayattan gelirler ve paylar tahsis edilmiştir. Yavuz Sultan Selim devrinde düzenlenen kanuna göre sancak beyi hassı köylerinin serbest rûsûmundan ve serbest olmayan timarın ağnam resminden haklar ayrılmıştır. Timar sahibi *subaşılar* cebelû getirmeye mecburdu.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında düzenlenen kapıkulu kanunnâmesine göre İstanbul *subaşısının* ve *asesbaşının* en önemli görevi hazineyi ve sancak-ı şerifi beklemektir. Bunlar Paşakapısı'ndan hareket eden ve livâ-i şerifi taşıyan alayın önünde yürürlerdi. *Subaşılar* ayrıca cûlûs ve kılıç kuşanma törenlerinde, elçi kabullerinde, düğünlerde, bayramlaşma törenlerinde ve padişahın bayram namazına katılışında protokole dahildi. *Subaşı*, ordunun sefere hareketinden önce alay köşkü önünde yapılan törende de bulunurdu. Elçilerin İstanbul'a gelişinde düzenlenen törende, itimatnâmesini takdim etmek üzere Paşakapısı'na gelişinde *asesbaşı* ve *asesler*le yer alırdı. Bu törenlere silâhlı ve tüfekli olarak katılan *subaşılar* *asesbaşı*, ihtisab ağası ve mimarbaşıyla birlikte İstanbul kadısının emrindeydi. Şehrin iâşesinin sağlanması, kalpazanlık takibi, kılık kıyafet, meyhaneler, tütün içme, ilâç imali, tabip ve cerrahların teftiş *subaşıların* görevlerin-